

اقتصاد سیاسی محیط زیست و روابط اسرائیل با کشورهای حاشیه خلیج فارس؛ امارات و بحرین (۲۰۲۰-۲۰۲۳)

فاطمه دمیرچیلو *

This is an open access article under the CC BY license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

چکیده

تأثیر محیط زیست بر روی مسائل اقتصادی-اجتماعی هر کشور، یکی از مهم‌ترین موضوعاتی است که مورد توجه دستگاه حکمرانی و سیاست‌گذاری آن کشور قرار می‌گیرد زیرا مسائل زیست محیطی را نمی‌توان به صورت مجرد و مستقل از فضای اقتصاد سیاسی بررسی کرد و مفاهیمی مانند انرژی، آب و محیط زیست در بستر اقتصاد سیاسی مورد بررسی قرار می‌گیرند. طی سال‌های اخیر، افزایش تجارت در فناوری‌های زیست محیطی کارآمد در منطقه غرب آسیا اهمیت زیادی پیدا کرده است و پیشرفت‌های اسرائیل در فناوری‌های زیست محیطی و اقتصاد باز کوچک این رژیم، آن را از سایر کشورهای منطقه متمایز نموده است. در همین راستا «توافق ابراهیم» در سال ۲۰۲۰ فرصت‌های جدیدی را در روابط اسرائیل و کشورهای حاشیه خلیج فارس ایجاد کرده است. بر این اساس مسئله اصلی پژوهش این است که اقتصاد سیاسی محیط زیست در اسرائیل چه تاثیری بر روابط این رژیم با کشورهای امارات و بحرین طی سال‌های ۲۰۲۰ تا ۲۰۲۳ داشته است؟ این پژوهش با پذیرش مفروضه‌های روش علمی (تحلیل کمی و کیفی) و با بهره‌گیری از منابع کتابخانه‌ای می‌خواهد اقتصاد سیاسی محیط زیست در اسرائیل را توضیح داده و تاثیر آن را بر روابط این رژیم با کشورهای امارات و بحرین تبیین نماید. در پاسخ به سوال فوق، این فرضیه مطرح می‌شود که اسرائیل با اتخاذ راهبردها در جهت بهبود وضعیت زیست محیطی و سرمایه‌گذاری در پروژه‌های زیست محیطی مختلف، در پی عادی‌سازی روابط خود با کشورهای امارات و بحرین و جذب سرمایه‌های عربی بوده است.

کلیدواژگان

اقتصاد سیاسی محیط زیست، اسرائیل، خلیج فارس، امارات، بحرین.

* دانشجوی دکتری مطالعات منطقه‌ای، دانشگاه علامه طباطبایی، تهران، ایران. ایمیل: damerchilo-fateme@atu.ac.ir

مقدمه

اغلب مسائل زیست محیطی با ایجاد و توزیع قدرت، ثروت، دانش و با الگوهای مصرف انرژی، افزایش آلودگی، صنعتی شدن، رفاه و به صورت کلی با سیاست و اقتصاد ارتباط تنگاتنگی دارند و تلقی منابع طبیعی به عنوان سرمایه طبیعی یکی از عناصر مهم اقتصاد توسعه پایدار جدید است. اقتصاد سیاسی محیط زیست یکی از حوزه‌هایی است که از طریق اتخاذ برنامه‌ها و سیاست‌های متعدد در زمینه سیاسی و اقتصادی به دنبال ایجاد بستری برای پایداری اقتصادی محیط زیستی می‌باشد. اصل مهم در این مفهوم دسترسی به اهداف زیست محیطی در اقتصاد و افق توسعه می‌باشد. اقتصاد سیاسی محیط زیست از یک سو به تأثیر نابرابری‌های اقتصادی بر پویایی‌های محیطی می‌پردازد و نحوه تأثیر ثروت بر توزیع هزینه‌ها و منافع زیست محیطی و نیز نتایج کلی زیست محیطی را بررسی می‌کند و از سوی دیگر، به بررسی تأثیرات اقتصادی و اجتماعی پویایی‌های زیست محیطی می‌پردازد و آسیب‌پذیری متفاوت در برابر خطرات زیست محیطی را در امتداد معیارهای متعدد عدالت، هم در درون و هم میان کشورها تحلیل می‌کند. این موضوعات به عنوان دغدغه‌های حیاتی در دهه تعیین‌کننده کنونی سیاست‌های زیست محیطی، که در آن تلاش برای پایداری و عدالت اجتماعی در هم تنیده شده‌اند، ظهور می‌کنند. نابرابری‌های اقتصادی، اجتماعی و زیست محیطی و تعاملات آن‌ها محرک‌ها و پیامدهای اصلی اقتصاد سیاسی محیط زیست هستند. رویکرد اقتصاد سیاسی روش مناسبی برای بررسی مسائل زیست محیطی است، زیرا نه تنها اقتصاد و محیط زیست در هم تنیده شده‌اند، بلکه تغییرات یکی بر دیگری تأثیر می‌گذارد و اقدامات جمعی نیز تقریباً همیشه در برخورد با چنین مشکلاتی لازم است. بنابراین، با این رویکرد یکپارچه، می‌توان علل چنین تخریبی را بهتر درک کرد و متعاقباً به دنبال شرایط اقتصادی و سیاسی بود که برای متوقف کردن تخریب محیط‌زیست مساعد است. بنابراین از یک سو تصمیمات اقتصادی بصورت مستقیم یا غیرمستقیم بر محیط زیست تأثیر می‌گذارند و از سوی دیگر، تغییرات محیط زیست زندگی اقتصادی را تحت تأثیر قرار می‌دهند.

طی سال‌های اخیر، افزایش تجارت در فناوری‌های زیست محیطی کارآمد و همچنین تبادل دانش به منظور تضمین امنیت بلندمدت آب و غذا در منطقه غرب آسیا اهمیت بیشتری پیدا کرده است و پیشرفت‌های اسرائیل در فناوری‌های زیست محیطی و اقتصاد باز کوچک این رژیم، آن را از سایر کشورهای منطقه متمایز کرده است. در همین راستا «توافق ابراهیم» در سال ۲۰۲۰ فرصت‌های جدیدی را در روابط اسرائیل و کشورهای حاشیه خلیج فارس ایجاد کرده است. پیش از امضای این توافق، تعامل میان اسرائیل و کشورهای عربی بر سر مسائل زیست محیطی در مقیاس محدود بود که تا حد زیادی به دلیل مخالفت داخلی با عادی‌سازی روابط با اسرائیل بود. با این حال، این توافق موانع سیاسی را از بین برده است و مشارکت در مسائل مربوط به امنیت آب و غذا با کشورهای بحرین و امارات با سرعتی شگفت‌انگیز برای متخصصان صنعت آب اسرائیل، که بازارهای بزرگی برای تخصص خود پیدا کرده‌اند، افزایش یافته است. بر این اساس مسئله اصلی پژوهش، این است که اقتصاد سیاسی محیط زیست در اسرائیل چه تأثیری بر روابط این رژیم با

کشورهای امارات و بحرین طی سال‌های ۲۰۲۰ تا ۲۰۲۳ داشته است؟ در پاسخ به این سوال، این فرضیه مطرح می‌شود که اسرائیل با اتخاذ راهبردها در جهت بهبود وضعیت زیست محیطی و سرمایه‌گذاری در پروژه‌های زیست محیطی مختلف، در پی عادی‌سازی روابط خود با کشورهای امارات و بحرین و جذب سرمایه‌های عربی بوده است. این پژوهش با پذیرش مفروضه‌های روش علمی (تحلیل کمی و کیفی) و با راهبرد قیاسی می‌خواهد اقتصاد سیاسی محیط زیست در اسرائیل را توضیح داده و تاثیر آن را بر روابط این رژیم با کشورهای امارات و بحرین تبیین نماید.

۱- پیشینه پژوهش

به صورت کلی مجموعه آثار و پژوهش‌های مرتبط با عنوان مقاله حاضر را می‌توان به دو دسته تقسیم کرد:

اول، آثاری که در خصوص موضوع اقتصاد سیاسی محیط زیست می‌باشد: به عنوان مثال جنیفر کلاب و پیتر داوورگن (۲۰۱۱) در کتابی تحت عنوان «مسیرهایی به سوی دنیای سبز: اقتصاد سیاسی محیط زیست» نگاهی جامع به روش‌های تأثیر فرآیندهای اقتصادی بر نتایج زیست محیطی جهانی داشته‌اند و به بررسی بازیگران و نیروهای اصلی شکل دهنده مدیریت زیست محیطی جهانی، به ویژه در کشورهای در حال توسعه پرداخته‌اند. این کتاب یک گونه‌شناسی اصلی از چهار جهان‌بینی متضاد تغییرات محیطی (دیدگاه‌های لیبرال‌های بازار، نهاد‌گرایان، محیط زیست‌گرایان و سبزه‌های اجتماعی) را ترسیم کرده است و از آنها به عنوان چارچوبی برای بررسی پیوندهای میان اقتصاد سیاسی جهانی و تغییرات بوم‌شناسی استفاده نموده است (Clapp & Dauvergne, 2011: 1-354).

آلن اشنابرگ (۱۹۹۳) در مقاله «اقتصاد سیاسی مشکلات و سیاست‌های زیست محیطی: آگاهی، تعارض و ظرفیت» معتقد است دیدگاه اقتصاد سیاسی در مورد مسائل زیست محیطی، این مسائل را به عنوان تضادهای دیالکتیکی، با مجموعه‌های رقابتی از منافع اجتماعی در منابع طبیعی مطرح می‌کند و مبارزات دیالکتیکی برای به حداکثر رساندن ارزش اکوسیستم‌ها و اجزای آن، ویژگی‌های جوامع مدرن و به‌ویژه دولت‌های مدرن است. مبارزات پیرامون منابع طبیعی در دوران مدرن در درجه اول حول ظرفیت‌های محدود بیشتر اکوسیستم‌ها می‌چرخد تا هم نیازهای مبادله‌ای و ارزش مصرفی و هم قدرت سیاسی- اقتصادی گروه‌های ذینفع رقیب را برآورده کند (Schnaiberg, 1993: 23-64).

کوئن فرنکن (۲۰۱۶) در مقاله‌ای با عنوان «اقتصادهای سیاسی و آینده‌های زیست محیطی برای اقتصاد اشتراکی» تاثیرات زیست محیطی زیرساخت‌های اشتراک‌گذاری آنلاین را مورد بحث قرار داده است و سه آینده احتمالی اقتصاد اشتراک‌گذاری را بیان کرده است: آینده سرمایه‌داری که در زیرساخت‌های فوق‌العاده انحصاری انباشته می‌شود و امکان ارائه خدمات یکپارچه را فراهم می‌کند، آینده تحت رهبری دولت که مالیات را از نیروی کار به سرمایه تغییر می‌دهد و آینده‌ای تحت رهبری شهروندان مبتنی بر زیرساخت‌های مشارکتی تحت کنترل دموکراتیک. نویسنده بر این باور است که ماهیت و اندازه اثرات اجتماعی و زیست محیطی در هر یک از سه سناریو بسیار متفاوت است (Frenken, 2016: 1-15).

دوم، آثاری که در خصوص روابط اسرائیل با کشورهای امارات و بحرین می‌باشد: به عنوان نمونه سعید عطار و مهرداد ابراهیمیان نجف‌آبادی (۱۴۰۱) در مقاله «محیط زیست خاورمیانه و پیمان ابراهیم: بررسی نقش عادی‌سازی روابط امارات متحده عربی و بحرین با رژیم اسرائیل در کاهش بحران‌های آب و کشاورزی این کشورها» ضمن بررسی نقش عادی‌سازی روابط امارات و بحرین با اسرائیل در کاهش بحران‌های زیست محیطی این کشورها، شرایط زیست محیطی کشورهای عضو در زمان شکل‌گیری پیمان ابراهیم را بررسی کرده‌اند (عطار و ابراهیمیان نجف‌آبادی، ۱۴۰۱: ۲۷۳-۲۹۳)؛ (Attar & Ebrahimian Najafabadi, 2022: 273-293). عمر رحمان (۲۰۲۱) در مقاله «ظهور روابط شورای همکاری خلیج فارس و اسرائیل در خاورمیانه» ماهیت و دامنه روابط کشورهای شورای همکاری خلیج فارس با اسرائیل را مورد بررسی قرار داده است. به اعتقاد نویسنده اگرچه توافقات دیپلماتیک امضا شده توسط امارات متحده عربی و بحرین با اسرائیل در سال ۲۰۲۰، پیشرفتی در روابط بود، اما خطوط ارتباطی و همکاری بین کشورهای خلیج فارس و اسرائیل مسئله جدیدی نیست (Rahman, 2021: 1-10).

بررسی پیشینه تحقیق نشان می‌دهد که تاکنون پژوهشی در خصوص تاثیر اقتصاد سیاسی محیط زیست بر روابط رژیم اسرائیل با کشورهای امارات و بحرین انجام نشده است. بنابراین این پژوهش به صورت خاص و با بررسی روابط اسرائیل با کشورهای امارات و بحرین از منظر اقتصاد سیاسی محیط زیست پژوهش جدیدی به حساب می‌آید و در واقع نوآوری مقاله حاضر پرداختن به این محور است.

۲- چارچوب مفهومی

۲-۱- اقتصاد سیاسی محیط زیست

اقتصاد سیاسی محیط زیست عبارت است از: تاثیر و نقش سیاست‌ها و تصمیمات اقتصادی بر کیفیت محیط زیست. بنابراین محیط زیست از اقتصاد جدا نیست و تغییرات در یکی از آنها، دیگری را تحت تاثیر قرار می‌دهد. نکته اساسی در اقتصاد سیاسی محیط زیست این است که تعیین دستور کارها توسط سیاست انجام می‌شود و سیاستمداران باید در خصوص اینکه عموم چه می‌خواهند تصمیم بگیرند و هزینه‌ها و منافع تصمیمات و اقدامات خود را ارزیابی نمایند. بنابراین باید به نقش قدرت در حوزه سیاست‌گذاری زیست محیطی و تصمیم‌گیری توجه کرد و برنامه‌های زیست محیطی برخوردار از کارایی اقتصادی و پذیرش سیاسی را می‌توان با آگاهی نسبت به فرایندهای سیاسی اختصاص منابع تنظیم کرد (تقی‌پور، ۱۳۹۶: ۵-۴)؛ (Taghipur, 2017: 4-5). اقتصاد سیاسی محیط زیست از یک سو به تاثیر نابرابری اقتصادی و قدرت، بر پویایی‌های محیطی می‌پردازد و نحوه تاثیر ثروت بر توزیع هزینه‌ها و منافع زیست محیطی و نیز نتایج کلی زیست محیطی را بررسی می‌کند و از سوی دیگر، به بررسی تأثیرات اقتصادی و اجتماعی پویایی‌های زیست محیطی می‌پردازد. نابرابری‌های اقتصادی، اجتماعی و زیست محیطی و تعاملات آنها، محرک‌ها و پیامدهای اصلی اقتصاد سیاسی محیط زیست هستند (Laurent and Zwickl, 2022: 3). بنابراین

انسان‌ها جدا از طبیعت نیستند، بلکه بخشی از آن هستند. هزاران سال قبل فعالیت‌های انسانی محیط را شکل داده و سبب تغییر شکل آن شده‌اند. اثرات زیست محیطی فعالیت‌های انسانی اغلب منفی است، اما می‌تواند مثبت نیز باشد زیرا انسان‌ها می‌توانند کیفیت محیط زیست را کاهش داده و یا آن را با سرمایه‌گذاری در منابع طبیعی بهبود ببخشند. در بسیاری از موارد، سرمایه‌گذاری در منابع طبیعی به شکل احیای بوم‌شناسی یا ترمیم آسیب‌های ناشی از فعالیت‌های انسانی قبلی است. به عنوان مثال می‌توان به احیای جنگل‌ها، حفاظت از گونه‌های در حال انقراض، پاکسازی زمین و کاهش غلظت آلاینده‌های هوا اشاره کرد. این سرمایه‌گذاری‌ها از مهم‌ترین راه‌هایی هستند که انسان‌ها می‌توانند از طریق آن‌ها برای بهبود کیفیت زیست محیطی اقدام کنند (Boys, 2002: 3).

با توجه به اینکه هر نظام اقتصادی در چارچوب سیاسی معینی یکپارچه شده است، نمی‌توان به مدیریت زیست محیطی صرفاً به عنوان یک موضوع اقتصادی نگاه کرد. مسائل زیست محیطی ارتباط تنگاتنگی با حقوق سیاسی و مدنی دارند. حفاظت از محیط زیست مستلزم مداخلات دولت است و بنابراین به نهادهای سیاسی که سیاست‌گذاری و اجرای محیط زیست را شکل می‌دهند وابسته است (Haiqing Hu et al, 2020: 2). اغلب مسائل زیست محیطی با ایجاد و توزیع قدرت، ثروت، دانش و با الگوهای مصرف انرژی، افزایش آلودگی، صنعتی شدن، رفاه و به صورت کلی با سیاست و اقتصاد ارتباط تنگاتنگی دارند و تلقی منابع طبیعی به عنوان سرمایه طبیعی یکی از عناصر مهم اقتصاد توسعه پایدار جدید است. منابع طبیعی را نمی‌توان به عنوان کالای رایگان در نظر گرفت. در عین حال، برخی از سرمایه‌های طبیعی را می‌توان از طریق تلاش‌های هدفمند انسانی مدیریت کرد (Boys, 2002: 21).

اقتصاد سیاسی محیط زیست یکی از حوزه‌هایی است که از طریق اتخاذ برنامه‌ها و سیاست‌های متعدد در زمینه سیاسی و اقتصادی به دنبال ایجاد بستری برای پایداری اقتصادی محیط زیستی می‌باشد. در اقتصاد سیاسی محیط زیست بر حفظ ذخایر و رعایت اصولی که سبب دوری انسان از شرایط بحرانی شده و فراهم‌کننده بستری برای پایداری زیست محیطی و اقتصادی باشد تاکید می‌شود و سعی در مقابله و حل بحران‌های زیست محیطی از طریق تدوین و تصویب برنامه‌ها و سیاست‌هایی در حوزه کلان دارد. اصل مهم در این مفهوم دسترسی به اهداف زیست محیطی در اقتصاد و افق توسعه می‌باشد. در عصر توسعه صنعتی و بین‌المللی شدن ایجاد انگیزه رشد اقتصادی تولید و ادغام اقتصادهای ملی سبب وارد شدن فشارهای بیشتری بر سلامت محیط زیست شده است که این امر اتخاذ راهبردها و سیاست‌هایی جهت جلوگیری و کنترل آلودگی و تخریب محیط زیست را می‌طلبد (تقی‌پور، ۱۳۹۷: ۳)؛ (Taghipur, 2018: 3).

نحوه توزیع قدرت و ثروت میان افراد می‌تواند کیفیت محیط طبیعی را به شدت تحت تاثیر قرار دهد. افراد ثروتمند در مقایسه با افراد فقیر و ناتوان، عموماً از مزایای استفاده از محیط زیست بیشتر بهره می‌برند و هزینه‌های کمتری را از سوء استفاده از آن متحمل می‌شوند. توزیع دموکراتیک قدرت و توزیع عادلانه ثروت می‌تواند به حفاظت از محیط زیست کمک کند. برعکس، توزیع الیگارش‌ی قدرت و توزیع ناعادلانه ثروت می‌تواند در تشدید تخریب محیط زیست موثر باشد

(Boys, 2002: 1).

هم چنین شکل نظام سیاسی (دموکراتیک یا استبدادی، باز یا بسته، نظامی یا پارلمانی) می‌تواند یک عامل تعیین کننده در وضعیت زیست محیطی باشد. به اعتقاد بسیاری از نظریه پردازان کالاهای عمومی از قبیل کنترل آلودگی در نظام‌های غیر دموکراتیک در مقایسه با نظام‌های دموکراتیک به صورت مناسب فراهم نمی‌شود. از سوی دیگر میان شکل حکومت و سطح درآمد رابطه‌ای قوی وجود دارد. نقش دولت در اقتصاد سیاسی محیط زیست بیش از هر چیز مربوط به چگونگی و کیفیت ارائه کالاهای عمومی از قبیل حفاظت از محیط زیست می‌باشد و سیاست‌های اقتصادی دولت و تاثیر این متغیر بر محیط زیست یکی از موضوعات اساسی اقتصادی هر کشوری است (Deacon, 1: 1999). رویکرد اقتصاد سیاسی روش مناسبی برای بررسی مسائل زیست محیطی است، زیرا نه تنها اقتصاد و محیط زیست در هم تنیده شده‌اند، بلکه تغییرات یکی بر دیگری تأثیر می‌گذارد و اقدامات جمعی نیز تقریباً همیشه در برخورد با چنین مشکلاتی لازم است. بنابراین، با این رویکرد یکپارچه، می‌توان علل چنین تخریبی را بهتر درک کرد و متعاقباً به دنبال شرایط اقتصادی و سیاسی بود که برای متوقف کردن تخریب محیط زیست مساعد است (Adaman, 2015: 132).

۲-۲- همکاری جمعی در مسائل مشترک

تحقق منافع مشترک کشورها وابسته به همکاری جمعی دولت‌ها و ملت‌ها با یکدیگر است زیرا جهان به هم پیوسته امروز تبدیل به واحدی یکپارچه از بازیگرانی شده است که سرنوشت آنها به هم گره خورده است و در حال ارتباط با یکدیگر هستند به گونه‌ای که هیچ یک از آنها قادر به در نظر گرفتن خود جدا از سایرین نیستند. این همکاری با توجه به مشکلاتی که حل آنها نیازمند تلاش جمعی می‌باشد اهمیتی حیاتی پیدا کرده است. مسائل زیست محیطی در چند دهه اخیر یکی از محورهای اساسی می‌باشند که جهت کنترل بهتر، دولت‌ها را مجاب به همکاری کرده و منافع اکثر کشورها را به شدت تحت تاثیر قرار داده است. با توجه به ریشه‌های فراسرزمینی بسیاری از چالش‌های زیست محیطی در دنیای امروز، یک دولت به صورت مستقل قادر به غلبه بر آنها نیست. بنابراین بحران‌های زیست محیطی به دلیل ماهیت و آثار فراسرزمینی، بیش از پیش به دستمایه مهم همکاری بین‌المللی تبدیل شده و جایگاه این بحران‌ها در مباحث و سیاست‌های ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی مرتباً در حال افزایش است (حاتمی‌نژاد و حسینی، ۱۳۹۲: ۲۳۳)؛ (Hataminejad & Hosseini, 2013: 233).

از سوی دیگر در سال‌های پس از پایان جنگ سرد با جایگزین شدن مسائل رفاهی و اقتصادی به جای مسائل سیاسی و امنیتی، دولت‌ها در راستای مسائل اقتصادی رفاهی و زیست محیطی به یکدیگر وابسته شده و در نتیجه خشونت و زور در مناسبات بین‌المللی کارایی خود را از دست داده است. بنابراین در دنیای کنونی این اجماع نسبی وجود دارد که دولت‌ها باید جهت حفظ محیط زیست و کره زمین و هم چنین برای تامین منافع خود، اقدامات بیشتری نسبت به همکاری جمعی انجام دهند. با توجه به ماهیت فرامرزی بحران‌های زیست محیطی و مشترک بودن این بحران‌ها این درک در میان دولت‌ها به وجود آمده است که باید در حوزه مسائل زیست محیطی به سمت

همکاری بیشتر حرکت کنند و مدیریت این بحران‌ها، «نهاد همکاری» کشورهای را می‌طلبد که در معرض این بحران‌ها قرار گرفته‌اند. اقدامات جمعی به کشورها فرصت به اشتراک گذاشتن اطلاعات، نوآوری‌ها و کار از طریق موسسات مشترک را می‌دهد (عطار و ابراهیمیان نجف آبادی، ۱۴۰۱: ۲۷۷)؛ (Attar & Ebrahimiyan Najafabadi, 2022: 273-293).

۳- تاریخچه

پیش از قرن بیستم، اقتصاد به عنوان یک رشته متمایز از علوم سیاسی شناخته نمی‌شد و دو اصطلاح اقتصاد و اقتصاد سیاسی عمدتاً به جای یکدیگر استفاده می‌شدند. در واقع، تأثیرگذارترین نظریه پردازان اقتصادی اواخر قرن هجدهم و نوزدهم از جمله آدام اسمیت، دیوید ریکاردو و کارل مارکس خود را اقتصاددانان سیاسی می‌دانستند و تأکید داشتند فرآیندها و نتایج اقتصادی و سیاسی به دلیل ارتباط نزدیک با یکدیگر، باید به صورت مشترک مطالعه شوند. اصطلاح اقتصاد سیاسی در قرن هفدهم در فرانسه سرچشمه گرفته است که نقش دولت در شکل دادن به اقتصادهای ملی تعیین کننده بود (Zwickl & Laurent, 2021: 1).

با توسعه اقتصاد نئوکلاسیک در دهه های پس از اصول مارشال، عوامل سیاسی، توزیعی و نهادی به طور فزاینده‌ای در نظریه اقتصادی نادیده گرفته شدند. در سال ۱۹۳۲ لیونل رابینز تعریفی کلی از اقتصاد ارائه کرد: «علمی که رفتار انسان را به عنوان رابطه ای بین اهداف و وسایل کمیاب که کاربردهای جایگزین دارند، مطالعه می‌کند» در حالی که استفاده بهینه از منابع کمیاب به کانون اصلی تحلیل اقتصادی تبدیل شد، تعیین اینکه کدام گروه‌ها در جامعه می‌توانند به این منابع دسترسی داشته باشند و با چه هزینه هایی برای دیگران یا محیط زیست به تدریج نادیده گرفته شد (Robbins, 1972: 15).

اگر اقتصاد به عنوان توجه به تخصیص منابع کمیاب در میان اهداف رقیب تعریف شود پس اقتصاد محیط زیست این اهداف رقابتی را گسترش می‌دهد تا حفاظت از منابع طبیعی و کیفیت محیطی را در بر بگیرد. اقتصاد سیاسی نه تنها تخصیص منابع کمیاب را در میان اهداف رقیب، بلکه در میان افراد، گروه‌ها و طبقات رقیب تحلیل می‌کند. اقتصاد سیاسی محیط زیست حوزه اقتصاد محیطی را فراتر از تخصیص منابع کمیاب در بین بازارهای رقیب و اهداف غیربازاری به تخصیص آنها بین افراد رقیب در تحلیل تخریب گسترش می‌دهد (Laurent and Zwickl, 2022: 13). مفهوم «اقتصاد سیاسی محیط زیست» از دهه ۱۹۹۰ به بعد در فضای پژوهشی دنیا شکل گرفت زیرا تمایل به بررسی این موضوع به شکل میان رشته‌ای و این اعتقاد وجود داشت که نمی‌توان مسائل محیط زیستی را به صورت مجرد و مستقل از فضای اقتصاد سیاسی بررسی کرد. تمام فعالیت‌های محیط زیستی و موضوعات مربوط به حوزه محیط زیست در یک بستر اقتصاد سیاسی رخ می‌دهند که لازمه آن این است که موضوع به شکل میان رشته‌ای بررسی شود. بنابراین مفاهیمی مانند انرژی، آب و محیط زیست را باید در بستر اقتصاد سیاسی بررسی کرد و تأثیر محیط زیست بر روی مسائل اقتصادی اجتماعی هر کشوری یکی از مهم‌ترین موضوعاتی می‌باشد که دستگاه حکمرانی و

سیاست گذاری آن کشور باید بدان توجه کند (اتفاق، ۱۴۰۲)؛ (Ettefagh, 2023).

۴- اقتصاد سیاسی محیط زیست در اسرائیل

اسرائیل یکی از خشک‌ترین کشورهای جهان است، اما اقتصاد باز کوچک آن، زمینه مناسبی برای نوآوری مبتنی بر فناوری است. نوآوری‌های تکنولوژیکی به پرداختن به مسائل زیست محیطی مانند کمبود آب کمک کرده است و فشار بالای آبی اسرائیل سبب سوق دادن این رژیم به خط مقدم نوآوری برای مدیریت پایدار آب شده است. نیروگاه‌های آب شیرین کن، بیش از ۸۰ درصد آب شهری را تامین می‌کنند (OECD, 2023). آب برای اسرائیل یک دارایی اقتصادی استراتژیک و قابل توجه می‌باشد. امروزه این رژیم برای حل بحران آب، راهکارهایی را در رابطه با مقابله با نشت آب، مسائل عرضه آب شیرین سازی آب، بهره‌وری و بازیافت هرزآب‌ها و سیاست‌های قیمت گذاری ارائه کرده است (JNS, 2023).

اسرائیل اهداف بلندپروازانه‌ای را در زمینه پذیرش گسترده فناوری‌های نمک زدایی و بازیافت آب تعیین کرده است و علاوه بر دولت، بخش خصوصی نیز سهم قابل توجهی در این خصوص داشته است. صنعت فناوری تثبیت شده و تقاضای مداوم برای راه‌حل‌های مدیریتی نوآورانه، اسرائیل را در خط مقدم بخش فناوری آب قرار داده است (Stewart, 2021).

۴-۱- اقتصاد و نیروهای بازار

اسرائیل در استراتژی‌های خود در مورد قیمت گذاری، تقاضای آب را با موفقیت کاهش داده است و مجموعه‌ای از اقدامات به عنوان محرک برای کاهش تقاضای آب توسط این رژیم اتخاذ شده است. مکانیسم‌های بازار عبارت‌اند از: قیمت گذاری، عوارض استخراج و بازارهای آب. مکانیسم‌های غیربازاری نیز شامل سهمیه‌بندی آب، محدودیت‌های استفاده بدون سهمیه، ابزارهای زیرساختی مدیریت تقاضا و کمپین‌های اطلاع‌رسانی و آگاهی عمومی است. سه عامل به پیشرفت اسرائیل در فناوری آب کمک کرده است:

اول، شرکت‌های اسرائیلی در نوآوری و آزمایش دائمی برای یافتن راه‌حل‌های جدید هستند. صنعت آب متشکل از بیش از ۳۰۰ شرکت اسرائیلی است که ۱۲۰ شرکت از آنها هفت ساله یا جوان‌تر هستند.

دوم، دولت از نوآوری با حمایت تحقیق و توسعه، زیرساخت‌ها و سرمایه‌گذاری، از طریق آژانس‌هایی مانند بخش فناوری جدید وزارت اقتصاد که بر توسعه فناوری به‌ویژه در بخش‌های آب و انرژی تجدیدپذیر تمرکز دارد، حمایت می‌کند.

سوم، دانشگاه‌ها و مراکز تحقیقاتی اسرائیل، از جمله دانشگاه عبری (دانشکده کشاورزی) و سازمان تحقیقات آتشفشانی (مرکز تحقیقات کشاورزی تحت حمایت دولت) و دانشگاه بن‌گوریون بر انرژی، آب و کشاورزی تمرکز می‌کنند تا راه‌حل‌هایی را ایجاد کنند که کارآمدتر باشند. آنها همچنین مسئول آموزش نیروی کار بسیار ماهر متشکل از مهندسان و دانشمندانی هستند

که به موقعیت اسرائیل در نوآوری فناوری آب کمک کرده‌اند. در اسرائیل نیاز شدیدی به فناوری‌های آب و پول (اعم از دولتی و خصوصی) برای حمایت از این فناوری‌ها وجود دارد. علاوه بر این، سیستم آب عمومی برای آزمایش راه حل‌های جدید باز است در حالی که مکانیسم قیمت گذاری شرکت‌های آب آنها را تشویق می‌کند تا این کار را انجام دهند (Ben Gurion University, 2018: 30).

۴-۱-۱- نقش بخش خصوصی

اسرائیل به بخش خصوصی اجازه داده است تا از طریق مشارکت‌های دولتی و خصوصی در زیرساخت‌های خود نوآوری انجام دهد. این سرمایه‌گذاران دولتی و خصوصی به اهمیت بازده مالی و عمومی مستقیم و غیرمستقیم سرمایه‌گذاری پی برده‌اند (Ben Gurion University, 2018: 40). کارخانه‌های نمک‌زدایی در اسرائیل توسط شرکت‌های خصوصی تامین مالی می‌شوند. ساخت و بهره‌برداری از کارخانه‌ها تحت قراردادهای مشارکت دولتی و خصوصی توسط شرکت خصوصی مالک کارخانه تامین مالی می‌شود. دولت آب را از نیروگاه خریداری می‌کند و هر دو ماه یکبار مبالغی را پرداخت می‌کند که شامل پرداخت‌های ثابت و متغیر بسته به عملکرد نیروگاه است. آب شیرین‌کن خریداری شده از بخش خصوصی در سیستم آب ملی ادغام می‌شود. همه شرکت‌های آب که آب آشامیدنی را به مصرف‌کنندگان عرضه می‌کنند، بر اساس مقدار مصرف‌شده در تعرفه‌های ملی تعیین شده توسط سازمان آب اسرائیل، از مصرف‌کنندگان هزینه دریافت می‌کنند (Water Management, 2023).

امروزه ۶۰ تا ۸۰ درصد آب آشامیدنی اسرائیل توسط کارخانه‌های آب شیرین‌کن تامین می‌شود. اسرائیل برخی از بزرگترین و پیشرفته‌ترین تاسیسات نمک‌زدایی در سراسر جهان را ساخته است. ظرفیت نمک‌زدایی این رژیوم به طرز چشمگیری افزایش یافته است و سالانه ۵۸۵ میلیون متر مکعب تولید می‌کند. این فرآیند که با نرخ قابل توجه بازیافت ۹۰ درصدی فاضلاب همراه است، نگرانی‌های مربوط به آب را در کشور از بین برده است. ۵ کارخانه آب شیرین‌کن ساخته شده در امتداد خط ساحلی کشور در سورک، هادره، اشکلون، اشدود و پالمچیم در حال حاضر فعال هستند. ششمین کارخانه آب شیرین‌کن قرار است تا سال ۲۰۲۵ در شمال اسرائیل افتتاح شود. در مجموع، پیش‌بینی می‌شود که این نیروگاه‌ها ۸۵ تا ۹۰ درصد از مصرف سالانه آب اسرائیل را تشکیل دهند که یک چرخش قابل توجه را نشان می‌دهد. ایجاد کارخانه‌های آب شیرین‌کن قابل توجه مستلزم سرمایه‌گذاری‌های قابل توجهی است که اغلب به صدها میلیون دلار می‌رسد (Aggarwal, 2023). آب شیرین‌شده به عنوان یک منبع مهم در اقتصاد آب عمل می‌کند. اسرائیل پنج کارخانه اصلی نمک‌زدایی دارد که ۸۰ درصد کل آب آشامیدنی این کشور را تامین می‌کنند. این رژیوم همچنین پیشرفت قابل توجهی در بهبود تخصیص آب داشته است و طرح‌های آب به تعیین رژیوم جریان کیفیت آب و اقدامات لازم برای حفاظت از اکوسیستم یا احیای آن با در نظر گرفتن سایر مصارف و نیازها کمک کرده است (OECD, 2023).

سال بهره‌برداری	هزینه (شکل/m ³)	نرخ تولید (MCM/yr)	محل
2005	2/9	120	اشکلون
2007	2/6	90	پالماچیم
2010	2/6	145	هادره
2013	2/01-2/19	150	سورک
2015	2/4	100	اشدود

جدول ۱- کارخانه‌های نمک زدایی در اسرائیل

Table 1- Desalination plants in Israel

Source: (water.fanack, 2023)

۴-۱-۲- سرمایه‌گذاری در منابع آب

اسرائیل میلیون‌ها دلار در پروژه‌های جدید آب سرمایه‌گذاری کرده است و برای رسیدگی به کمبود آب، سرمایه‌گذاری عظیمی در نمک زدایی آب دریا انجام داده است که تقریباً نیمی از کل تامین آب را تشکیل می‌دهد. این رژیم بزرگترین مصرف‌کننده آب بازیافتی برای کشاورزی در کشورهای عضو OECD است. سرمایه‌گذاری عظیم دولتی منجر به نمک زدایی گسترده آب دریا و استفاده مجدد از فاضلاب تصفیه شده است. اجرای مشارکت‌های دولتی - خصوصی عملکرد عملیاتی خدمات آب را بهبود بخشیده، بودجه خصوصی برای سرمایه‌گذاری را افزایش داده و پایداری زیرساخت‌های آب را تضمین کرده است. بارانه‌های سازمان آب و سرمایه‌گذاری در تصفیه و بازیافت فاضلاب، بخش عمده‌ای از هزینه‌های عمومی مربوط به فاضلاب را تشکیل می‌دهد. اسرائیل جهت تامین آب کافی و قابل اعتماد خود برای اقتصاد در حال رشد خود اصلاحات نهادی و نظارتی را با سرمایه‌گذاری عظیم زیرساختی ترکیب کرده است. استفاده از پساب در مقیاس بزرگ و نمک زدایی آب دریا همراه با سیگنال‌های قیمتی و نظارتی موثر به این رژیم اجازه داده است تا به تدریج بهره‌برداری بیش از حد از منابع آب شیرین را کاهش دهد. طرح جامع ملی بلند مدت سال ۲۰۱۲ برای بخش آب تا سال ۲۰۵۰ در قلب این فرایند قرار دارد. این طرح یک پیش بینی میان مدت و بلند مدت برای تعادل منابع آب در کشور با در نظر گرفتن پیش‌بینی چالش‌های آبی آینده و رسیدگی به عدم اطمینان اقلیمی ارائه می‌کند (OECD, 2023).

بر اساس گزارش نوآوری آب و هوای سازمان نوآوری اسرائیل، ۱۴ درصد از سرمایه‌گذاری در فناوری پیشرفته اسرائیل در سال ۲۰۲۲ در زمینه نوآوری آب و هوا بوده است. تعداد استارت‌آپ‌های اسرائیلی در این زمینه نزدیک به ۸۰۰ است. کنفرانس جهانی آب و هوا (COP28) در سال ۲۰۲۲ با حضور حداقل ۵ شرکت اسرائیلی در دبی برگزار شد. تصمیمات اتخاذ شده در این کنفرانس، از جمله تغییر از سوخت‌های فسیلی (زغال سنگ، نفت و گاز) به اقتصاد مبتنی بر انرژی‌های تجدیدپذیر، سه برابر کردن میزان انرژی‌های تجدیدپذیر در جهان و دو برابر شدن نرخ بهره‌وری انرژی تا سال ۲۰۳۰، فرصت‌هایی را برای نوآوری اسرائیل در زمینه‌های مختلف، مانند جذب و جداسازی کربن، بهره‌وری انرژی، انرژی‌های تجدیدپذیر، ذخیره‌سازی انرژی، سیستم‌های

هشدار برای رویدادهای آب و هوایی، امنیت غذایی و جایگزین‌های پروتئین حیوانی، کشاورزی و آبیاری سازگار با آب و هوا، بهره‌وری در بخش آب، راه حل‌های مبتنی بر طبیعت برای مشکلات، استفاده از مواد جدید و موارد دیگر را فراهم می‌کند زیرا این آغاز حرکتی است که پیامدهای عمده‌ای برای انرژی و نظام‌های اقتصادی جهانی دارد (Bacher, 2024). اسرائیل به طور مداوم فناوری‌های جدیدی را در بخش آب، از جمله انتقال، تمیز کردن، تصفیه، اندازه‌گیری و نظارت به کار می‌گیرد. استفاده از فناوری اطلاعات در سیستم‌های آب یکی از مهم‌ترین مؤلفه‌های بخش رقابتی آب در اسرائیل است. این روندها توسط یک سیستم قوی از مشوق‌های دولتی در تحقیق و توسعه، راه‌اندازی فناوری‌های جدید در بخش‌های مرتبط مانند کشاورزی، فناوری آب و انرژی و فناوری پاک پشتیبانی می‌شود. فناوری‌های جمع‌آوری آب، توزیع کاربران و زیرساخت‌های زباله به سرعت در حال تغییر هستند. وزارت اقتصاد مرکز بخش‌های فناوری پاک اسرائیل در چهار زمینه فعالیت می‌کند: اول، سرمایه‌گذاری در سرمایه انسانی آینده از طریق برنامه‌های آموزشی در مدارس ابتدایی و بورسیه‌های دانشگاهی؛ دوم، حمایت از فعالیت‌های تحقیق و توسعه از طریق کمک‌های مالی برای شرکت‌های آب نوآور؛ سوم، پر کردن شکاف تجاری سازی با استفاده از کمک‌های بلاعوض برای اولین تاسیسات تجاری در تاسیسات آب؛ چهارم، نفوذ به بازارهای بین‌المللی از طریق ارتباطات، بازاریابی و فرآیندهای استانداردسازی بهتر (Ben Gurion University, 2018:18).

۴-۱-۳- سرمایه‌گذاری در منابع انرژی

اسرائیل سرمایه‌گذاری‌های قابل توجهی در تولید برق خورشیدی از جمله بخش مسکونی و همچنین در انتقال و توزیع آن انجام داده است. در سال ۲۰۲۱، دولت یک کارگروه برای رفع موانع سرمایه‌گذاری زیرساختی در اقتصاد کم‌کربن ایجاد کرد. با این حال، اسرائیل برای رسیدن به اهداف خود یعنی تولید ۳۰ درصد برق از انرژی‌های تجدیدپذیر و ۱۸ درصد بهبود بهره‌وری انرژی تا سال ۲۰۳۰، باید این سرمایه‌گذاری‌ها را افزایش دهد. اسرائیل همچنین در حال اجرای طرح ملی ۲۰۲۰ برای بهره‌وری انرژی در بخش‌های مسکونی، صنعتی و حمل و نقل است (OECD, 2023). اخیراً وزارت انرژی و زیرساخت این رژیم فراخوانی را برای برنامه جهش و تظاهرات پیشگام در این وزارتخانه منتشر کرد که در آن حدود ۷ میلیون دلار برای ترویج پروژه‌های نوآورانه و توسعه انرژی در بخش آب از جمله تولید انرژی‌های تجدیدپذیر با استفاده از زمین، شبکه انتقال، شبکه برق هوشمند، ذخیره انرژی جایگزین‌های سوخت برای حمل و نقل، بهره‌وری انرژی و جنبه‌های زیست محیطی آب و انرژی سرمایه‌گذاری خواهد کرد. این وزارتخانه حداکثر ۵۰ درصد از بودجه مصوب را برای پروژه‌هایی که انتخاب خواهند شد با سقف کمک هزینه واحد تا یک و نیم میلیون در زمینه‌های انرژی و حداکثر تا ۳ میلیون در زمینه‌های جایگزین سوخت تبدیل زباله به انرژی و ذخیره انرژی تامین مالی خواهد کرد. پروژه‌هایی که بودجه دریافت می‌کنند با توجه به امتیازات داده شده به آنها بر اساس معیارهای تعیین شده برای نوآوری و ارتباط با بخش انرژی و آب از جمله امکان سنجی فناوری، امکان سنجی تجاری و ارتباط با چالش‌ها انتخاب می‌شوند.

مدت زمان تکمیل پروژه‌ها حدود ۲ سال است که البته امکان تمدید تا یک سال دیگر نیز وجود دارد و برنامه توسعه نوآوری وزارت نیرو و زیربنا در سال جاری طیف گسترده‌ای از نهادهای عمومی را جهت همکاری با این وزارت و مشارکت در همراهی و تامین مالی پروژه‌ها در حوزه‌های مورد علاقه شرکا جذب کرد (Theprint, 2023).

۴-۲- عادی‌سازی روابط اسرائیل - امارات

در اواخر سال ۲۰۲۰ اسرائیل روابط دیپلماتیک رسمی خود را با امارات متحده عربی در قالب «توافق ابراهیم» برقرار کرد. منافع زیست محیطی اصلی امارات در امنیت غذایی و اقتصاد آبی است و عواملی مانند همکاری در زمینه‌های اقتصادی و انرژی راه را برای این روند هموار کردند. دو سال بعد از توافق ابراهیم، روابط اسرائیل با امارات متحده عربی به طور گسترده توسعه یافته است و این همکاری همچنین به نشانه‌هایی از وابستگی متقابل منجر شده است (Zielinska, 2023: 1).

امارات مهم‌ترین شریک اسرائیل در میان کشورهای است که در سال ۲۰۲۰ با آن روابط برقرار کردند. محور اصلی این رابطه اقتصادی است. حجم تجارت امارات متحده عربی در سال ۲۰۲۲ با حجم قابل مقایسه‌ای به رتبه هجدهم رسیده است. دو کشور در حال توسعه همکاری در بخش‌هایی مانند فناوری اطلاعات و ارتباطات، مالی، انرژی‌های تجدیدپذیر، کشاورزی، مدیریت آب و بهداشت بوده‌اند. اسرائیل راه حل‌های پیشرفته و ظرفیت تحقیق و توسعه قابل توجهی (هم در موسسات دولتی و هم در شرکت‌های خصوصی) در این زمینه‌ها دارد. امارات به نوبه خود دارای پتانسیل سرمایه‌گذاری قابل توجهی از جمله در کشورهای ثالث است و به نهادهای اسرائیلی زمینه بی‌طرفی را برای توسعه همکاری با شرکای خود از سراسر جهان ارائه می‌دهد. در دسامبر ۲۰۲۲، دو کشور توافقنامه مشارکت اقتصادی جامع امارات و اسرائیل (CEA) را تصویب کردند که این توافق تجارت کالا و خدمات را به میزان قابل توجهی تسهیل می‌کند. هدف اعلام شده افزایش حجم تجارت و سرمایه‌گذاری از ۲٫۶ میلیارد دلار در سال ۲۰۲۲ به ۱۰ میلیارد دلار در سال ظرف پنج سال است. روابط اقتصادی اسرائیل و امارات از زمان امضای «توافق ابراهیم» در سال ۲۰۲۰ با توجه به هم‌افزایی بین دو کشور در طیف گسترده‌ای از بخش‌ها، از جمله امور مالی و سرمایه‌گذاری، آموزش، مراقبت‌های بهداشتی، فناوری، انرژی، کشاورزی، امنیت غذایی و آب به سرعت رشد کرده است. هر دو کشور به دنبال تقویت مشارکت‌های قوی‌تر در این بخش‌ها برای ارتقای تاب‌آوری داخلی و یکپارچگی اقتصادی منطقه‌ای و همچنین ارتباط متقابل جهانی بوده‌اند. «پیمان ابراهیم» فرصت‌های قابل توجهی را برای اسرائیل فراهم کرده است تا همکاری‌های زیست محیطی منطقه‌ای با کشورهای عربی را افزایش دهد. در سه سال اول، پیمان ابراهیم پیوندهایی را بین اسرائیل و کشورهای جدیدی ایجاد کرد که دارای طیف وسیعی از قابلیت‌ها هستند و منجر به توافق‌ها و ابتکاراتی شد و تغییر قابل توجهی در فضای منطقه ایجاد کرد. اسرائیل امیدوار است که همکاری‌های زیست محیطی سودمند متقابل به تقویت روابط رسمی، بهبود تصویر عمومی از توافق‌نامه‌های صلح و عادی‌سازی و غلبه بر نگرش منفی عمومی نسبت به همکاری با آن کمک کند (Goren et al, 2023:12).

۴-۲-۱- انرژی

در اواخر اکتبر ۲۰۲۲ اسرائیل و امارات روابط دوجانبه انرژی خود را به سرعت پیش بردند. در دسامبر ۲۰۲۱ مبادله پترولیوم ابوظبی ۲۲ درصد از سهام میدان گازی تمار اسرائیل را به قیمت ۱ میلیارد دلار تصاحب کرد که نشان دهنده بزرگترین توافق تجاری امضا شده بین اسرائیل و امارات است. این معامله یک سرمایه‌گذاری استراتژیک است؛ زیرا منافع بلندمدت هر دو کشور را در صنعت گاز طبیعی به هم پیوند می‌دهد و مسیر مستقیم ابوظبی را به بازار گاز اروپا فراهم می‌کند. همچنین فرصت‌هایی را برای امارات متحده عربی باز می‌کند تا در سایر دارایی‌های اسرائیل، مانند میدان گازی لویاتان سهام داشته باشد. موضوع اولین معامله بزرگ پس از امضای توافق ابراهیم پل زمینی اسرائیل بود که نفت را از ایلات در دریای سرخ به اشکلون در دریای مدیترانه می‌برد. بر اساس اطلاعات موجود در مورد توافق اولیه ۱۰ ساله اسرائیل و امارات، سالانه ۵۰ تا ۷۰ نفتکش در بندر ایلات تخلیه می‌شود که سالانه حدود ۱۴ میلیون تن نفت خام را حمل می‌کند. با این حال، شرکت دولتی خطوط لوله اروپا آسیای اسرائیل به مقامات وزارت حفاظت محیط زیست اسرائیل قصد دارد عملیات خود را با افزودن ۵ تا ۱۰ نفتکش در سال گسترش دهد (Vakil & Quilliam, 2023: 43-44).

یکی از حوزه‌های بخش انرژی که اسرائیل و امارات در آن با یکدیگر همسو هستند، انرژی‌های «پاک» است. اسرائیل ۲۷ تاسیسات خورشیدی را با ظرفیت کل نزدیک به ۴۹۰ مگاوات به طور مشترک در پروژه‌هایی در امارات متحده عربی مانند پروژه خورشیدی الظفره در ابوظبی (که بزرگترین نیروگاه خورشیدی تک سایتی در جهان پس از تکمیل خواهد بود) و فاز سوم ۸۰۰ مگاواتی پارک خورشیدی محمد بن راشد آل مکتوم در دبی سرمایه‌گذاری می‌کند (Vakil & Quilliam, 2023: 45).

۴-۲-۲- امنیت غذایی و آب

آب و امنیت غذایی به دلیل شرایط منطقه‌ای و رقابت فزاینده برای منابع در میان تهدید تغییرات اقلیمی و کمبود فزاینده آب، اولویت‌های سیاستی برای اسرائیل و امارات هستند. هر دو کشور ناامنی غذایی را که در طول همه‌گیری کووید ۱۹ و پس از حمله روسیه به اوکراین در فوریه ۲۰۲۲ افزایش یافت، یک تهدید بزرگ می‌دانند. از این رو، وزارت کشاورزی و توسعه روستایی اسرائیل و وزارت امنیت آب و غذای امارات متحده عربی در ژوئیه ۲۰۲۱ به توافقی در مورد همکاری کشاورزی دست یافتند. وزارتخانه‌ها متعهد شدند برای شناسایی تخصص، فناوری و بهترین شیوه‌ها در زنجیره ارزش غذایی با یکدیگر همکاری کنند. توافق آنها نشان دهنده یک تغییر قاطع از رویه قبلی امارات متحده عربی برای کاهش خطر ناامنی غذایی با سرمایه‌گذاری در زمین‌های کشاورزی در کشورهای ساحلی در ساحل غربی دریای سرخ است، سیاستی که به موفقیت محدود منجر شد، توافقنامه مشارکتی در مورد امنیت آب بین شرکت کشاورزی بایونه مستقر در ابوظبی و شرکت فناوری آب اسرائیلی نمونه دیگری از سرمایه‌گذاری کسب و کارهای هر دو کشور در راه‌حل‌های بلندمدت آب است. اگرچه روابط اقتصادی بین اسرائیل و امارات در سال ۲۰۲۰ از سطح پایین شروع شد، اما از آن زمان به سرعت پیشرفت کرد و نهادها را در بخش‌های دولتی و خصوصی گردهم آورد. با

توجه به فشار قوی رهبری امارات متحده عربی و کشش پر انرژی بخش خصوصی اسرائیل، هر دو کشور از مزیت‌های نسبی خود استفاده کرده و مشارکت‌های پایداری را در بسیاری از بخش‌های استراتژیک اقتصاد خود توسعه داده‌اند (Vakil & Quilliam, 2023: 49).

امارات و اسرائیل هر دو با مشکل کمبود آب روبرو هستند و در حالی که فناوری در دبی و سایر بخش‌های تجارت و صنعت امارات می‌تواند از تسلط اسرائیل بر این فناوری بهره‌مند شود؛ وزارت امور خارجه امارات متحده عربی برای امنیت غذا و آب و وزارت کشاورزی اسرائیل در پروژه‌های مربوط به امنیت آب و غذا همکاری کرده‌اند. در سال ۲۰۲۰ چهار تفاهم‌نامه بین امارات متحده عربی و اسرائیل در زمینه راه‌حل‌های آبیاری و وزارت کشاورزی و توسعه روستایی اسرائیل امضا شد. در ژانویه ۲۰۲۱، وزارت انرژی و زیرساخت امارات متحده عربی و مکوروت، شرکت ملی آب اسرائیل، همکاری مشترک را مورد بحث قرار داده‌اند. مکوروت آب را به روشی یکپارچه از طریق یک سیستم واحد مدیریت کرده و حوزه‌های مختلف اقتصاد آب را به طور همزمان کنترل می‌کند. تقاضا در سراسر جهان برای آب از جمله در میان کشورهای حاشیه خلیج فارس که باید نیازهای رو به رشد آب جمعیت از یک سو و کاهش منابع آب از سوی دیگر را برآورده کنند وجود دارد (Zajickova, 2022: 40-42).

۴-۳- عادی‌سازی روابط اسرائیل- بحرین

پس از امضای «توافقتنامه ابراهیم» در سال ۲۰۲۰، اسرائیل روابط دیپلماتیک رسمی خود را با بحرین نیز برقرار کرد. بحرین چهارمین کشور عربی است که اقدام به عادی‌سازی روابط خود با اسرائیل نموده است. پیش از امضای این توافق، تعامل میان اسرائیل و کشورهای عربی بر سر مسائل آب در مقیاس محدود بود که تا حد زیادی به دلیل مخالفت داخلی با عادی‌سازی روابط با اسرائیل بود. با این حال، این توافق، موانع سیاسی را از بین برده است و مشارکت در مسائل مربوط به امنیت آب و غذا با بحرین با سرعتی شگفت‌انگیز برای متخصصان صنعت آب اسرائیل، که بازارهای جدید بزرگی برای تخصص خود پیدا کرده‌اند، افزایش یافته است. منافع زیست محیطی اصلی بحرین بیشتر بر مسائل مربوط به آب، کشاورزی و بیابان‌زایی متمرکز است. به همین منظور اسرائیل و بحرین به منظور تسریع توسعه خود، استراتژی مشترکی را برای صلح در سال ۲۰۲۲ اتخاذ کردند که بخش‌هایی مانند نوآوری، امنیت آب و غذا، بهداشت، آموزش، تجارت و سرمایه‌گذاری را در بر می‌گیرد (Zielinska, 2023: 4).

۴-۳-۱- کشاورزی و امنیت غذایی

اسرائیل پیشرفت‌های چشمگیری در زمینه کشاورزی داشته است و یکی از رازهای موفقیت این رژیم در کشاورزی، همکاری نزدیک میان موسسات تحقیقات کشاورزی و کشاورزان اسرائیلی می‌باشد. با توجه به اینکه بحرین کشوری است که فاقد منابع آب سطحی مانند رودخانه‌ها و دریاچه‌ها می‌باشد و کمترین سطح زمین کشاورزی را در منطقه دارد؛ بحران کشاورزی و مسائل

مربوط به امنیت غذایی یکی از عمده‌ترین نگرانی‌های این کشور است. بحرین، مانند بسیاری از مناطق خلیج فارس، تحت برنامه‌های متنوع‌سازی اقتصادی بزرگی است و کشاورزی و پایداری گسترده‌تر نقش مهمی در آن ایفا می‌کند (عطار و ابراهیمیان نجف آبادی، ۱۴۰۱: ۲۸۴)؛ Attar & (Ebrahimiyan Najafabadi, 2022: 284).

به همین منظور اسرائیل و بحرین در اکتبر ۲۰۲۲ در حاشیه اولین اجلاس بین‌المللی در زمینه فناوری‌های غذایی از دریای مرده و صحرا که در ایلات برگزار شد، توافقنامه‌ای را برای تقویت و گسترش همکاری‌های خود در زمینه‌های کشاورزی و امنیت غذایی امضا کردند تا روابط دو کشور به سطح جدیدی ارتقا یابد. در این کنفرانس که ابتکار وزارت کشاورزی و توسعه روستایی اسرائیل بود، حدود ۷۰ مقام ارشد، که بر ارتقای هماهنگی و مبارزه با امنیت غذایی تمرکز داشتند، شرکت کردند. این توافقنامه شامل اشتراک متقابل مهارت‌ها و فناوری برای توسعه محصولات کشاورزی و بهبود کیفیت تولید آنها است و خواستار ارتقا و گسترش همکاری بین اورشلیم و منامه در زمینه های کشاورزی، دامداری و امنیت غذایی و به اشتراک گذاری دانش، فناوری و محصولات متنوع مرتبط است و برای ارتقای امنیت غذایی دو طرف میان اسرائیل و پادشاهی بحرین به امضا رسیده است (JNS, 2022).

۴-۳-۲- اقتصاد سیاسی آب

بر اساس «توافق ابراهیم» که به تحولات قابل توجهی در روابط اقتصادی بین اسرائیل و بحرین منجر شده است؛ برقراری یک رابطه تجاری قوی بین اسرائیل و بحرین برای پیشبرد همکاری و رفاه منطقه‌ای و در عین حال پرداختن به چالش‌های مشترک و فوری ضروری بوده است. این همکاری همچنین پتانسیل اقتصادی فوق‌العاده‌ای برای هر دو کشور دارد. بحرین دارای مزایای قابل توجهی برای سرمایه‌گذاری و همکاری تجاری است و یک نقطه دسترسی به بازار شورای همکاری خلیج فارس (GCC) برای عرضه سرمایه‌گذاری‌ها و محصولات جدید فراهم می‌کند. این کشور قوانین حمایتی و سیاست‌های مالیاتی را در زمینه‌های خاص مانند خدمات مالی برای جذب سرمایه‌گذار تصویب کرده است. بحرین در حال حاضر در حال سرمایه‌گذاری در فناوری و ایجاد یک اقتصاد دیجیتال قوی است و این امر برای استارت‌آپ‌های اسرائیلی جذاب است تا به دنبال مشارکت تجاری باشند. دولت بحرین موسسات مختلفی مانند هیئت توسعه اقتصادی و بانک توسعه بحرین را برای حمایت و پرورش بخش خصوصی، استارت‌آپ‌ها و شرکت‌ها در مراحل رشد ایجاد کرده است. این بخشی از تلاش بحرین برای تنوع بخشیدن به اقتصاد، عمدتاً با ادغام نوآوری و فناوری است (Startupnationcentral, 2023).

شرکت ملی آب اسرائیل، در سال ۲۰۲۱ قراردادی ۳ میلیون دلاری را برای توسعه اقتصاد آب با تمرکز بر بهبود ظرفیت نمک‌زدایی و استفاده‌های مجدد از فاضلاب با بحرین امضا کرد که یک توافق تاریخی و در نوع خود اولین توافق بین مکوروت و یک کشور عربی است. براساس این قرارداد که با سازمان برق و آب بحرین امضا شده است، با توجه به اینکه بحرین نیز مانند امارات متحده عربی از کمبود آب رنج می‌برد؛ راه‌حل‌های نوآورانه مکوروت و سایر شرکت‌های فناوری

اسرائیلی در حوزه آب زمینه‌ای برای همکاری بین طرفین بوده است (Wrobel, 2021). از آنجایی که بحرین یک کشور جزیره‌ای متروک و بدون رودخانه و دریاچه است منابع آب زیرزمینی و فرآیندهای نمک‌زدایی تنها فرصت‌هایی هستند که این کشور می‌تواند برای پاسخگویی به تقاضای مردم خود در مورد آب استفاده کند. با این حال، هدر رفت آب، بی‌کفایتی فنی در پردازش آب و تغییرات آب و هوایی در حال حاضر تلاش‌های بحرین را پنهان کرده و دستیابی به آب پاک را دشوارتر می‌کند. از این رو، کمک‌های اسرائیل احتمالاً به بحرین کمک خواهد کرد تا پروژه‌های کارآمدتر، برای معکوس کردن اثرات مخرب تغییرات آب و هوایی بر روی آب و فرآیندهای همکاری در موضوعات مشابه، در پروژه‌های آبی آینده خدمات مشاوره مالی به بحرین ارائه دهد (Gozum et al, 2023: 372).

رهبران کسب و کار نوآوری اسرائیل ارزش استراتژیک این رابطه را درک کرده و بر گسترش مشارکت تجاری خود با بحرین متمرکز بوده‌اند. آزمایشگاه‌های پیشرفته، شتاب‌دهنده‌های تجاری و فرصت‌های آموزشی بحرین، این پادشاهی را به مکانی ایده‌آل برای استارت‌آپ‌های اسرائیلی برای یافتن شرکای قابل دوام تبدیل کرده است، به‌ویژه در بخش‌هایی مانند سلامت، آب و هوا، و مواد غذایی کشاورزی که نوآوری‌های فناوری اسرائیل دارای مزیت رقابتی هستند؛ بحرین مکانی ایده‌آل برای شرکت‌های اسرائیلی جهت راه‌اندازی مراکز تحقیق و توسعه منطقه‌ای با هزینه‌های عملیاتی کم و یارانه‌های نیروی کار قابل توجه است. سرمایه‌گذاری بحرین در نوآوری و تمرکز آن بر توسعه اقتصاد مبتنی بر دانش، محیطی ایده‌آل برای رشد استارت‌آپ‌ها و کسب‌وکارها ایجاد کرده است و از سوی دیگر، نقاط قوت اسرائیل در فناوری و نوآوری می‌تواند به پیشرفت بحرین به سمت یک اقتصاد متنوع و شکوفا کمک کند (Startupnationcentral, 2023).

نتیجه‌گیری

در مقاله حاضر سعی شد به بررسی روابط اسرائیل با کشورهای امارات و بحرین از منظر اقتصاد سیاسی محیط زیست طی سال‌های ۲۰۲۰ تا ۲۰۲۳ پرداخته شود. بر اساس یافته‌های پژوهش، مسائل زیست محیطی در دنیای امروز، منافع اکثر کشورها را به شدت تحت تأثیر قرار داده است و با توجه به ریشه‌های فراسرزمینی بسیاری از این چالش‌ها، یک دولت به صورت مستقل قادر به غلبه بر آنها نیست. بنابراین بحران‌های زیست محیطی به دلیل ماهیت و آثار فراسرزمینی، بیش از پیش به دستمایه مهم همکاری بین‌المللی تبدیل شده و جایگاه این بحران‌ها در مباحث و سیاست‌های ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی مرتباً در حال افزایش است. این مسائل را نمی‌توان به صورت مجرد و مستقل از فضای اقتصاد سیاسی بررسی کرد. تمام فعالیت‌های محیط زیستی و موضوعات مربوط به حوزه محیط زیست در یک بستر اقتصاد سیاسی رخ می‌دهند که لازمه آن این است که موضوع به شکل میان‌رشته‌ای بررسی شود. بنابراین مفاهیمی مانند انرژی، آب و محیط زیست را باید در بستر اقتصاد سیاسی بررسی کرد و تأثیر محیط زیست بر روی مسائل اقتصادی اجتماعی هر کشوری یکی از مهم‌ترین موضوعاتی می‌باشد که دستگاه حکمرانی و سیاست‌گذاری آن کشور باید بدان توجه

کند.

پیشرفت‌های اسرائیل در فناوری آب، آن را از دیگر کشورهای منطقه غرب آسیا متمایز کرده است. این رژیم با اتخاذ راهبردها در جهت بهبود وضعیت زیست محیطی و سرمایه‌گذاری در پروژه‌های زیست محیطی مختلف، در پی عادی‌سازی روابط خود با کشورهای امارات و بحرین و جذب سرمایه‌های عربی بوده است. افزایش همکاری در زمینه مسائل زیست محیطی برای این رژیم، نشان دهنده ابزاری از قدرت نرم برای گسترش نفوذ خود در کشورهای حاشیه خلیج فارس است. سرمایه‌گذاری کشورهای امارات و بحرین در استارت‌آپ‌های فناوری اسرائیل به ساده‌سازی روند توسعه فناوری‌های جدید کمک کرده و اسرائیل سرمایه‌گذاری خلیج فارس را در تاسیسات جدید نمک زدایی داخلی تشویق کرده است. «توافق ابراهیم» سبب گسترش قابل توجه همکاری و اشتراک‌گذاری اطلاعات در مورد مسائل مربوط به امنیت آب و غذا بین کشورهای امضاکننده و اسرائیل شده است. تجارت در فناوری‌های آب و سرمایه‌گذاری کشورهای حاشیه خلیج فارس در آب شیرین کن و فناوری آب اسرائیل از مهمترین اهداف این رژیم بوده‌اند و طی سال‌های اخیر افزایش تجارت در فناوری‌های آب کارآمد و نوآورانه و همچنین تبادل دانش به منظور تضمین امنیت بلندمدت آب و غذا در منطقه اهمیت بیشتری پیدا کرده است. «توافق ابراهیم» بطور قابل توجهی فرصت‌های کشورهای امضاکننده را افزایش داده است تا با اسرائیل برای بهبود وضعیت آب داخلی و امنیت غذایی خود تعامل داشته باشند. اسرائیل درصدد است با استفاده از فناوری محیط‌زیستی به ویژه بهره‌برداری از فناوری تولید آب شیرین، ضریب نفوذ خود در کشورهای حاشیه خلیج فارس را که همگی با کمبود یا بحران منابع آب روبه‌رو هستند، افزایش دهد. بنابراین رویکرد اقتصاد سیاسی روش مناسبی برای بررسی مسائل زیست محیطی است، زیرا نه تنها اقتصاد و محیط زیست در هم تنیده شده‌اند، بلکه تغییرات یکی بر دیگری تأثیر می‌گذارد و اقدامات جمعی نیز تقریباً همیشه در برخورد با چنین مشکلاتی لازم است. بنابراین، با این رویکرد یکپارچه، می‌توان علل چنین تخریبی را بهتر درک کرد و متعاقباً به دنبال شرایط اقتصادی و سیاسی بود که برای متوقف کردن تخریب محیط‌زیست مساعد است.

منابع فارسی

۱. اتفاق، ش. (۱۴۰۲). یک سده اقتصاد سیاسی بحران آب، اکوایران، ۲۵/ ۸/ ۱۴۰۲. قابل دسترس در: <https://www.ecoiran.com/fa/tiny/news-50242>
۲. تقی پور، ه. (۱۳۹۶). اقتصاد سیاسی محیط زیست و توسعه پایدار در ایران، دومین کنفرانس ملی رویکردهای نوین در آموزش و پژوهش، دانشکده فنی و حرفه‌ای محمودآباد و اداره آموزش و پرورش - مازندران.
۳. تقی پور، ه. (۱۳۹۷). بحران خشک شدن دریاچه ارومیه از منظر اقتصاد سیاسی محیط زیست، سومین کنفرانس ملی رویکردهای نوین در آموزش و پژوهش، دانشکده فنی و حرفه‌ای محمودآباد و اداره آموزش و پرورش - مازندران.

۴. حاتمی نژاد، ح، حسینی، ع و حسینی، م. (۱۳۹۲). نقش محیط زیست در همگرایی های منطقه‌ای با تأکید بر توریسم، همایش ملی خلیج فارس، تهران.
۵. عطار، س و ابراهیمیان نجف آبادی، م. (۱۴۰۱). محیط زیست خاورمیانه و پیمان ابراهیم: بررسی نقش عادی سازی روابط امارات متحده عربی و بحرین با رژیم اسرائیل در کاهش بحران‌های آب و کشاورزی این کشورها، فصلنامه مطالعات بین‌المللی، دوره ۱۹ (۲)، ۲۷۳-۲۹۳.

English References

1. Adaman, F. (2015). The Political Economy of the Environment in Turkey. *New Perspectives on Turkey*, 1997;17:129-150. Doi: 10.1017/S0896634600002788.
2. Aggarwal, Sh. (2023). Revolutionising water sustainability: Israel's desalination success and how India can benefit: <https://www.downtoearth.org.in/blog/water/revolutionising-water-sustainability-israel-s-desalination-success-and-how-india-can-benefit-91187>
3. Bacher, G. (2024). Especially now, it Is important to invest in Israeli climate innovation: <https://hayadan.com/war-innovation>
4. Ben Gurion University. (2018). Israel's water system, A Circular Economy Business Model Case, Universidade de Santiago de Compostela. Departamento de Economía Aplicada: <http://hdl.handle.net/10347/20417>
5. Boyce, J. (2002). *The Political Economy of the Environment*. Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing.
6. Clapp, J. & Peter, D. (2005). *Paths to a Green World: The Political Economy of the Global Environment*. 10.7551/mitpress/5265.001.0001.
7. Deacon, R. (1999). *The Political Economy of Environment- Development Relationships: A Preliminary Framework*, UC Santa Barbara, Departmental Working Papers.
8. Frenken, K. (2017). Political economies and environmental futures for the sharing economy. *Philosophical Transactions of the Royal Society A: Mathematical, Physical and Engineering Sciences*.
9. Goren, N. & Ofir, W. & Maya, N. (2023). Regional Environmental Cooperation Between Israel and Its Neighbors: <https://www.mei.edu/publications/regional-environmental-cooperation-between-israel-and-its-neighbors>
10. Gözüm, P. & Yildirim, Y. & Rabia, Y. (2023). Roles of International Agreements on Protecting the Environment in The Middle East: Example of The Abraham Accords, *Sosyolojik Düşün*, 8 (2), 354-393.
11. Haiqing, H. & Di, C. & Chun-Ping, Ch. & Yin, Ch. (2021). The Political Economy of Environmental Consequences: A Review of the Empirical Literature. *Journal of Economic Surveys*, Wiley Blackwell, vol. 35(1), 250-306, February.

12. JNS. (2022). Israel, Bahrain sign accord on agricultural cooperation, October 20, 2022:
13. <https://www.jns.org/israel-bahrain-sign-accord-on-agricultural-cooperation>.
14. JNS. (2023). Israeli desalination can help the worl: <https://www.jns.org/israeli-desalination-can-help-the-world/>
15. Laurent, E. & Klara, Z. (2021). *The Routledge Handbook of the Political Economy of the Environment*. Routledge, 1st edition.
16. OECD. (2023). A global pioneer addressing water scarcity – how can Israel face other pressing environmental challenges?: <https://oecd-environment-focus.blog/2023/05/31/a-global-pioneer-addressing-water-scarcity-how-can-israel-face-other-pressing-environmental-challenges/>
17. OECD. (2023). *OECD Environmental Performance Reviews: Israel 2023*, OECD Environmental Performance Reviews, OECD Publishing, Paris: <https://doi.org/10.1787/0175ae95-en>.
18. Rahman, O. (2021). *The emergence of GCC _ Israel relations in a changing Middle East*. Brookings Institution, Washington, DC.
19. Robbins, L. (1972). *An Essay on the Nature and Significance of Economic Science*, London, Palgrave Macmillan.
20. Schnaiberg, A. (1993). The political economy of environmental problems and policies: Consciousness, conflict, and control capacity. *Advances in human ecology* 3, 23-64.
21. Startupnationcentral. (2023). Innovation Without Borders: Israel and Bahrain Partner for Progress, 09/03/2023: <https://startupnationcentral.org/blog/oped/israel-and-bahrain-partner>.
22. Stewart, H. (2021). How Israeli Agriculture Technology is Changing The World For The Better: <https://sareltours.com/article/israeli-agriculture-technology-tour>.
23. Theprint. (2023). Israel investing millions in new energy, water project: <https://theprint.in/world/israel-investing-millions-in-new-energy-water-projects/1680175>.
24. Vakil, S. & Neil, Q. (2023). *The Abraham Accords and Israel–UAE normalization Shaping a new Middle East*, Research Paper Middle East and North Africa Programme.
25. Water Management. (2023). *Water Management in Israel*: <https://water.fanack.com/israel/water-management-in-israel/>
26. Wrobel, Sh. (2021). Israel and Bahrain Sign \$3 Million ‘First-of-Its-Kind’ Deal to Share Knowledge on Water Technology, *algemeiner* March 31, 202: <https://www.algemeiner.com>
27. Zajickova, E. (2022). *The Impact of the Israeli and Emirati ‘Partnership of Convenience on UAE society:2020-2022*, Liberal Arts and Humanities. Charles University, Faculty

of Humanities Prague, Czech Republic.

28. Zielinska, K. (2023). Israel and the Arab states: between conflict and interdependence. Centre for Eastern Studies.

Translated References to English

1. Adaman, F. (2015). The Political Economy of the Environment in Turkey. *New Perspectives on Turkey*, 1997;17:129-150. Doi: 10.1017/S0896634600002788.
2. Aggarwal, Sh. (2023). Revolutionising water sustainability: Israel's desalination success and how India can benefit: <https://www.downtoearth.org.in/blog/water/revolutionising-water-sustainability-israel-s-desalination-success-and-how-india-can-benefit-91187>
3. Attar, S. and Ebrahimian Najafabadi, M. (1401). The Middle East Environment and the Ibrahim Agreement: Investigating the role of the normalization of relations between the United Arab Emirates and Bahrain with the Israeli regime in reducing the water and agricultural crises of these countries, *International Studies Quarterly*, Volume 19(2), 273-293. **(In Persian)**
4. Bacher, G. (2024). Especially now, it is important to invest in Israeli climate innovation: <https://hayadan.com/war-innovation>
5. Ben Gurion University. (2018). Israel's water system, A Circular Economy Business Model Case, Universidade de Santiago de Compostela. Departamento de Economía Aplicada: <http://hdl.handle.net/10347/20417>
6. Boyce, J. (2002). *The Political Economy of the Environment*. Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing.
7. Clapp, J. & Peter, D. (2005). *Paths to a Green World: The Political Economy of the Global Environment*. 10.7551/mitpress/5265.001.0001.
8. Deacon, R. (1999). *The Political Economy of Environment- Development Relationships: A Preliminary Framework*, UC Santa Barbara, Departmental Working Papers.
9. Etefagh, Sh. (1402). A century of political economy of water crisis, *Eco Iran*, 25/8/1402. Available at: <https://www.ecoiran.com/fa/tiny/news-50242>. **(In Persian)**
10. Frenken, K. (2017). Political economies and environmental futures for the sharing economy. *Philosophical Transactions of the Royal Society A: Mathematical, Physical and Engineering Sciences*.
11. Goren, N. & Ofir, W. & Maya, N. (2023). Regional Environmental Cooperation Between Israel and Its Neighbors: <https://www.mei.edu/publications/regional-environmental-cooperation-between-israel-and-its-neighbors>

12. Gözümlü, P. & Yildirim, Y. & Rabia, Y. (2023). Roles of International Agreements on Protecting the Environment in The Middle East: Example of The Abraham Accords, *Sosyolojik Düşün*, 8 (2), 354-393.
13. Haiqing, H. & Di, C. & Chun-Ping, Ch. & Yin, Ch. (2021). The Political Economy of Environmental Consequences: A Review of the Empirical Literature. *Journal of Economic Surveys*, Wiley Blackwell, vol. 35(1), 250-306, February.
14. Hataminejad, H., Hosseini, A. and Hosseini, M. (1392). The role of environment in regional convergences with an emphasis on tourism, Persian Gulf National Conference, Tehran. **(In Persian)**
15. JNS. (2022). Israel, Bahrain sign accord on agricultural cooperation, October 20, 2022: <https://www.jns.org/israel-bahrain-sign-accord-on-agricultural-cooperation>.
16. JNS. (2023). Israeli desalination can help the world: <https://www.jns.org/israeli-desalination-can-help-the-world/>
17. Laurent, E. & Klara, Z. (2021). *The Routledge Handbook of the Political Economy of the Environment*. Routledge, 1st edition.
18. OECD. (2023). A global pioneer addressing water scarcity – how can Israel face other pressing environmental challenges?: <https://oecd-environment-focus.blog/2023/05/31/a-global-pioneer-addressing-water-scarcity-how-can-israel-face-other-pressing-environmental-challenges>.
19. OECD. (2023). *OECD Environmental Performance Reviews: Israel 2023*, OECD Environmental Performance Reviews, OECD Publishing, Paris: <https://doi.org/10.1787/0175ae95-en>.
20. Rahman, O. (2021). *The emergence of GCC_ Israel relations in a changing Middle East*. Brookings Institution, Washington, DC.
21. Robbins, L. (1972). *An Essay on the Nature and Significance of Economic Science*, London, Palgrave Macmillan.
22. Schnaiberg, A. (1993). The political economy of environmental problems and policies: Consciousness, conflict, and control capacity. *Advances in human ecology* 3, 23-64.
23. Startupnationcentral. (2023). Innovation Without Borders: Israel and Bahrain Partner for Progress, 09/03/2023: <https://startupnationcentral.org/blog/oped/israel-and-bahrain-partner>.
24. Stewart, H. (2021). How Israeli Agriculture Technology is Changing the World for The Better: <https://sareltours.com/article/israeli-agriculture-technology-tour>
25. Taghipour, H. (1396). Political Economy of Environment and Sustainable Development in Iran, Second National Conference on New Approaches in Education and Research, Mahmoudabad Technical and Vocational College and Department of Education-

Mazandaran. **(In Persian)**

26. Taghipour, H. (2017). Urmia lake drying crisis from the perspective of environmental political economy, the third national conference on new approaches in education and research, Mahmutabad Technical and Vocational College and Department of Education - Mazandaran. **(In Persian)**
27. Theprint. (2023). Israel investing millions in new energy, water project: <https://theprint.in/world/israel-investing-millions-in-new-energy-water-projects/1680175>.
28. Vakil, S. & Neil, Q. (2023). The Abraham Accords and Israel-UAE normalization Shaping a new Middle East, Research Paper Middle East and North Africa Programme.
29. Water Management. (2023). Water Management in Israel: <https://water.fanack.com/israel/water-management-in-israel/>
30. Wrobel, Sh. (2021). Israel and Bahrain Sign \$3 Million 'First-of-Its-Kind' Deal to Share Knowledge on Water Technology, *algemeiner* March 31, 2022: <https://www.algemeiner.com>
31. Zajickova, E. (2022). The Impact of the Israeli and Emirati 'Partnership of Convenience on UAE society:2020-2022, Liberal Arts and Humanities. Charles University, Faculty of Humanities Prague, Czech Republic.
32. Zielinska, K. (2023). Israel and the Arab states: between conflict and interdependence. Centre for Eastern Studies.